

Карна колонія

Франц Кафка

Переклад: Іван Кошелівець

— Оце власне апарат, — мовив офіцер до вченого подорожника і оглянув якимось захопленим поглядом добре відомий йому апарат. Подорожник, здавалося, лише з ввічливості прийняв запрошення коменданта, який запропонував йому відвідати страту одного солдата, засудженого за непослух і образу начальства. Та й у самій карній колонії не було дуже великого зацікавлення цією стратою. Принаймні тут, у цій глибокій, невеликій піщаній долині, оточеній голими схилами, крім офіцера й подорожника, був лише приречений, тупа, широкоморда людина з розкуйовдженим волоссям і неохайним обличчям, та один солдат, що тримав важкий ланцюг, від якого відбігали малі ланцюги, що ними був зв'язаний по руках і ногах та за шию приречений; ці ланцюги поєднувалися сполучними ланцюжками. А зрештою, приречений виглядав так по-псячому покійно, що, здавалося, його можна було пустити вільно бігати по схилах, і вистачило б свиснути перед початком езекуції, щоб він сам прийшов.

Подорожник мало цікавився апаратом і майже байдуже ходив сюди й туди за спиною приреченого, а тим часом офіцер робив останні приготування — то він залазив під глибоко вкопаний у землю апарат, то сходив по драбині, щоб перевірити верхні частини. Власне це була та праця, яку можна б доручити машиністові, але офіцер дуже пильно виконував її сам, чи то тому, що був особливим прихильником цього апарату, а чи не було кому іншому довірити цю працю.

— Тепер усе готове! — вигукнув він нарешті і зліз із драбини. Він був надзвичайно змучений, дихав широко відкритим ротом і мав дві тонкі жіночі хусточки, заткнуті за ковнір мундира.

— Одначе ці мундири важкі для тропіків, — сказав подорожник, замість, як того сподівався офіцер, зацікавитись апаратом.

— Певно, — мовив офіцер і почав мити замащені оливою й мазутом руки в поставленому для цього відрі з водою, — але вони нагадують батьківщину, ми не хочемо її забувати. Ну, от ви тепер бачите цей апарат, — додав він одразу, витираючи руки рушником і одночасно показуючи на апарат. — Досі потрібна була ручна праця, але далі апарат працюватиме вже сам.

Подорожник кивнув головою і стежив далі за офіцером. А той усе пильно оглядав, щоб уникнути будь-яких випадковостей, і потім сказав:

— Звичайно трапляються ушкодження, але я сподіваюся, що їх сьогодні не буде, хоч на них завжди треба вважати. Апарат повинен бути безперервно в русі дванадцять годин. Якщо ж і трапляться ушкодження, то лише незначні, і ми їх негайно полагодимо.

— Може присядете? — запитав він нарешті, витягнув один плетений стілець із купи їх і запропонував його подорожникові; той не міг відмовитися; він сидів тепер на краю

ями, яку обводив байдужим поглядом. Вона була не дуже глибока. По один бік ями лежала валом викопана земля, по другім боці стояв апарат.

— Я не знаю, — сказав офіцер, — чи комендант уже пояснив вам апарат?

Подорожник зробив невиразний рух рукою; офіцерові цього тільки й треба було, бо тепер він міг пояснювати сам.

— Цей апарат, — сказав він і взявся за шатун, на який спирався, — винахід нашого попереднього коменданта. Я теж працював від найперших спроб і брав участь у всіх роботах аж до останнього вивершення. Але заслуга винаходу належить тільки йому одному. Чи чули ви про нашого попереднього коменданта? Ні? Отже я не перебільшу, коли скажу, що устаткування всієї карної колонії — справа його рук. Ми, його друзі, знали вже під час його смерті, що устаткування колонії творить таку цілість, що наступник його, хоча б він мав тисячу нових планів у голові, принаймні протягом багатьох років не зможе нічого змінити в старому. Наші передбачення виправдались, новий комендант мусів це визнати. Шкода, що ви не знали нашого попереднього коменданта! Але, — перепинив себе офіцер, — я базікаю, а ось же перед нами стоїть його апарат. Він, як ви бачите, складається з трьох частин. З бігом часу для кожної з цих частин витворились певні народні назви. Нижня називається ліжком, верхня — кресляр, а ця середня частина має назву борони.

— Борона? — запитав подорожник. Він не дуже пильно прислухався. Сонце почало занадто сильно припікати в цій незатіненій долині, так що важко було стежити за думкою. Тим більше дивував його офіцер, що в тісному парадному мундирі, обтяженому еполетами й обвішаному шнурами, так захоплено пояснював свою справу, а до того ще, говорячи, кидався то там, то тут притискаючи ключем мутри. Здавалося, в такому самому стані, як подорожник, був і солдат. Він замотав на обидві руки ланцюги приреченого, сперся однією рукою на свою рушницю, звів голову і був байдужий до всього. Подорожника це не дивувало, бо офіцер говорив по-французькому, а французької мови не розумів, звичайно, ні солдат, ні приречений. Тим більше впадало в око, що приречений усе ж силкувався стежити за поясненнями офіцера. З якоюсь сонливою настирливістю він завжди переводив погляд на те, що якраз пояснював офіцер, і коли цього останнього зараз питанням перепинив подорожній, він так само, як і офіцер, подивився на нього.

— Так, борона, — сказав офіцер, — назва підхожа. Голки розміщені, як у бороні зуби, та й ціле рухається, як борона, лише що на одному місці і багато чіткіше. Зрештою, зараз ви зрозумієте це. Сюди на ліжко кладеться приречений. — Я хочу спочатку описати апарат, а тоді вже розпочати саму процедуру. Тоді вам краще буде стежити за нею. Тут ще одна зубчатка в креслярі дуже стерлася, вона голосно рипить, коли починає рухатись; тоді ледве чи можна буде пояснювати; тут, на жаль, дуже важко здобути запасні частини. — Отже, тут, як я сказав, ліжко; воно все вкрите шаром вати. Ви дізнаєтеся потім, для чого. На цю вату кладуть животом приреченого, звичайно, голого. Ось тут ремені для рук, тут для ніг, тут для шиї, щоб його прив'язувати. Тут скраю, в головах ліжка, де чоловік, як я вже сказав, спочатку лягає

долілиць, є оцей повстяний чіп, який можна легко регулювати, щоб він припадав чоловікові якраз до уст. Його призначення — перешкодити кричати й кусати язика. Звичайно чоловік мусить узяти в рот повсть, бо інакше нашійний ремінь зломить йому карк.

— Це вата? — запитав подорожник і схилився наперед.

— Так, звичайно, — відповів офіцер, сміючись, — помагайте самі.

Він схопив руку подорожника і провів нею по ліжку.

— Це спеціально препарована вата, тому її так трудно впізнати з вигляду, про її призначення я ще скажу потім.

Подорожник вже дещо при звичаївся до апарату; заслонивши долонею очі від сонця, він дивився на апарат угору. Це була велика споруда. Ліжка й кресляр мали однаковий обсяг і виглядали, як дві темні скрині. Кресляр підносився яких два метри над ліжком. По кутах вони були зв'язані чотирма мідяними штангами, які на сонці майже сліпучо блищали. Між скринями на сталевій линві рухалася борона.

Офіцер ледве чи помічав попередню байдужість подорожника, але зате дуже втішився теперішнім його зацікавленням, тому він робив паузи в поясненнях, щоб дати час подорожникові безперешкодно спостерігати. Приречений наслідував подорожника; не маючи змоги прикрити очі рукою, він кліпав відкритими очима вгору.

— Отже чоловік лежить, — мовив подорожник, відхилився на спинку стільця й схрестив ноги.

— Так, — сказав офіцер, збив трохи назад шапку і провів рукою по гарячому обличчі, — тепер слухайте! Як ліжка, так і кресляр мають свої власні електричні батареї, ліжка потребує їх для себе, кресляр для борони. Щойно чоловіка прив'яжуть, ліжка починає рухатися, воно тремтить дрібними, дуже швидкими порухами одночасно як в боки, так і вгору та вниз. Подібні апарати ви бачили в лікувальних закладах, лише що всі рухи нашого ліжка точно розраховані; вони мусять найточніше відповідати рухам борони. На цю борону властиво покладається виконання вироку.

— А як звучить вирок? — запитав подорожник.

— Ви цього не знаєте? — мовив здивовано офіцер і прикусив губу. — Пробачте, якщо мої пояснення, можливо, безладні; я дуже прошу вас вибачити. Раніше мав звичку давати пояснення сам комендант; але новий комендант ухиляється від цього почесного обов'язку; та що він навіть такому високому гостеві, — подорожник спробував обома руками боронитися проти такого вшанування, але офіцер наполягав на цьому виразі, — навіть такому високому гостеві не довів до відома форми нашого вироку, це знову новина, яка... — з його уст рвалося прокляття, але він опанував себе й тільки сказав: — Я не знав про це, не моя в тому вина. Зрештою, я в кожному разі готовий пояснити типи наших вироків, бо ношу тут, він ударив по нагрудній кишені, — відповідні малюнки попереднього коменданта.

— Малюнки самого коменданта? — запитав подорожник. — Отже він сполучав у собі все: був солдатом, суддею, конструктором, хіміком, креслярем?

— Так, — сказав офіцер, хитнувши головою, з зосередженням, замисленим поглядом.

Потім він уважно подивився на свої руки; вони здалися йому не досить чистими, щоб доторкатися до малюнків; тому він пішов до відра і помив їх ще раз. Потім витягнув невелику шкіряну теку й сказав:

— Наш вирок не звучить суворо. Приреченому випикується на тілі бороною заповідь, яку він порушив. Цьому приреченому, наприклад, — офіцер показав на чоловіка, — на тілі буде випикуане: Шануй своїх старших!

Подорожник на мить подивився на чоловіка; а той, коли офіцер показав на нього, схилив голову і, здавалося, напружив усі сили слуху, щоб про щось довідатися. Але рухи його товстих, стиснутих уст ясно показували, що він нічого не міг зрозуміти. Подорожник хотів ще поставити різні питання, але, глянувши на чоловіка, лише запитав:

— Чи знає він свій вирок?

— Ні, — мовив офіцер і відразу ж хотів продовжувати свої пояснення, але подорожник перервав його:

— Він не знає свого власного вироку?

— Ні, — мовив офіцер, потім зупинився на одну мить, наче вимагаючи від подорожника точнішого обґрунтування його питання, а далі сказав:

— Було б недоцільно йому про це говорити. Він відчує це на власній шкірі.

Подорожник хотів уже замовкнути, як відчув, що приречений спрямував на нього свій погляд; здавалося, він питає, чи може той схвалювати такий процес. Тому подорожник, що вже був відхилився назад, схилився знову й ще запитав:

— Але знає він, бодай взагалі, що він засуджений?

— Теж ні, — мовив офіцер і засміявся до подорожника, наче очікуючи від нього ще якогось дивного відкриття.

— Ні, — сказав подорожник і провів рукою по чолі, — отже чоловік ще й тепер не знає, як сприйнято його оборону?

— Він не мав нагоди боронитися, — мовив офіцер, дивлячись убік, наче б говорив сам до себе і не хотів засоромити подорожника розповіддю про ці самозрозумілі йому речі.

— Він мусів мати нагоду боронитися, — сказав подорожник і підвівся з стільця.

Офіцер зрозумів, що йому загрожує небезпека надто довго затриматись на поясненнях апарату, тому він приступив до подорожника, сперся на його руку, показав на приреченого, що саме тепер, коли увага так очевидно зосередилася на ньому, струнко випростався — солдат теж натягнув ланцюги — і сказав:

— Справа виглядає так. Я запрошений сюди, до карної колонії, на суддю. Не зважаючи на мою молодість. Бо я й при попередньому коменданті у всіх карних справах невідступно був з ним і найкраще знаю апарат. Принцип, на підставі якого я вирішую, такий. Провина завжди безсумнівна. Інші суди не можуть дотримуватися цього принципу, бо вони багатоголові і мають ще вищі суди над собою. Тут цього немає — або принаймні не було за попереднього коменданта. Правда, новий комендант уже виявив охоту втручатися в мій суд, але досі мені вдавалося боронитися від нього та

вдаватиметься й далі. — Ви хотіли б пояснення цього випадку; він так само простий, як і інші. Один капітан заклав сьогодні вранці скаргу, що цей чоловік, що приставлений до нього слугою і спить під його дверима, проспав службу. Він мав обов'язок при кожному ударі годинника вставати й салютувати перед дверима капітана. Звичайно, обов'язок неважкий і потрібний, бо він як для охорони, так і для прислуги повинен бути бадьорим. Минулої ночі капітан хотів поглянути, чи виконує слуга свій обов'язок. При ударі двох годин він відкрив двері і побачив, що той, скорчившись, спав. Він узяв нагая і вдарив його в обличчя. Замість схопитися й попросити пробачення, цей чоловік схопив свого пана за ноги, струснув його й вигукнув: "Кинь геть нагая, або я тебе з'їм". Такий хід справи. Капітан годину тому прийшов до мене, я записав його свідчення — і відразу ж вирок. Потім я наказав закувати цього чоловіка в кайдани. Якби я спочатку його викликав і допитував, вийшла б лише плутанина. Він брехав би, якби вдалося викрити його брехню, він вигадав би нову брехню і т. д. А тепер я вже тримаю його й не випущу. — Чи тепер усе ясно? Але час минає, екзекуція мусіла вже початися, а я ще не скінчив пояснювати апарат.

Він змусив подорожника сісти, приступив знову до апарату й почав:

— Як бачите, борона відповідає формі людини, ось борона для верхньої частини тулуба, тут борона для ніг. Для голови призначений тільки оцей маленький різець. Ясно вам? — він схилився дружньо до подорожника, готовий до найдокладніших пояснень.

Зморщивши чоло, подорожник дивився на борону. Розповіді про судовий процес його не вдовольняли. Одначе він мусів погодитися, що йшлося тут про карну колонію, що тут потрібні особливі заходи і все без винятку мусіло відбуватися за військовими приписами. А крім того, він покладав ще якісь надії на нового коменданта, який, очевидно, хоч і повільно, мав намір увести новий судовий порядок, що не лишилося непомітним навіть для обмеженої голови цього офіцера. Перебираючи ці думки, подорожник запитав:

— Комендант буде присутній при екзекуції?

— Невідомо, — відповів офіцер, неприємно вражений несподіваним питанням, і його дружня міна пересмикнулась:

— Саме тому мусимо поспішати. Я навіть змушений буду, хоч і прикро мені, скоротити свої пояснення. Але я міг би завтра, коли апарат буде знову вчищений, — він дуже забруднюється, це його єдина хиба, — подати докладніші пояснення. Отже зараз лише найконечніше. — Коли людина лежить на ліжку і воно починає здригатися, борона опускається на тіло. Вона сама наставляється так, що ледве доторкається гостряками до тіла; коли вона наставиться, оця сталева линва натягається, як штанга. І тоді починається гра. Непосвячений не помітить зовні ніякої різниці в карі. Борона, здається, працює однаково. Дрижачи, вона вколюється своїми гостряками в тіло, яке поза тим ще дрижить від ліжка. Щоб дати змогу кожному перевірити виконання вироку, борону зроблено зі скла. Певні технічні труднощі викликало закріплення голок у склі, але по багатьох спробах це вдалося. Ми не боялися ніяких труднощів. І тепер

кожен через скло може бачити, як відбувається запис на тілі. Може, хочете підійти ближче і поглянути на голки?

Подорожник підвівся повільно, підійшов і нахилився над бороною.

— Ви бачите, — мовив офіцер, — два роди голок у різноманітному розташуванні. Кожна довга має при собі коротку. Пише сама довга, а коротка випорскує воду, щоб змивати кров і завжди зберігати ясність напису. Кривава вода відводиться потім сюди, до малої ринви, і спливає нарешті в цю головну ринву, вивідна рура якої виходить у яму.

Офіцер точно показував пальцем шлях, яким мусіла відходити кривава вода. Коли він, якомога більше унаочнюючи, рухом обох рук показав, куди входить вивідна рура, подорожник підвів голову й хотів, мацаючи назад руками, повернутися до свого стільця. Тоді він з жахом побачив, що й приречений, за його прикладом підійшов на запрошення офіцера оглянути зблизька устаткування борони. Він трохи натягнув ланцюгом заспаного солдата і схилився над склом. Подорожник хотів його прогнати, бо те, що він робив, мабуть, каралося. Але офіцер стримав однією рукою подорожника, другою взяв брилу землі і кинув її на солдата. Той рвучко підвів очі, побачив, на що зважився приречений, впустив рушницю, впер ноги закаблуками в землю, рвонув приреченого так, що той відразу впав, і потім дивився на нього, як той перевертався й бряжчав ланцюгами.

— Підведи його! — закричав офіцер, зауваживши, що подорожник надто вдивився у приреченого. Подорожник навіть перехилився через борону, не помічаючи її, і хотів лише побачити, що сталося з приреченим.

— Поводься з ним уважно! — знову крикнув офіцер. Він оббіг апарат, сам схопив приреченого за плечі і поставив його, що ще довго ковзався на ногах, з допомогою солдата.

— Тепер я вже знаю все, — сказав подорожник, коли офіцер повернувся до нього.

— Крім найголовнішого, — відповів той, схопив подорожника за руку й показав угору:

— Там у креслярі міститься зубчатий механізм, який визначає рух борони, а той зубчатий механізм пристосований до креслення, на якому записаний вирок. Я маю ще креслення попереднього коменданта. Ось вони, — він витягнув з кишені кілька аркушів у шкіряній течці, — але, на жаль, я не можу дати їх вам до рук, бо це найдорожче з усього, що я маю. Сядьте, будь ласка, я покажу їх вам з отакої віддалі, тоді ви все добре бачитимете.

Він показав перший аркуш. Подорожник радо сказав би щось схвальне, але він бачив лише лабіринтоподібні, багатократно перехрещені лінії, які так густо вкривали папір, що ледве можна було розпізнати білі поля між ними.

— Читайте, — сказав офіцер,

— Я не можу, — відповів подорожник.

— Одначе тут дуже виразно, — сказав офіцер.

— Дуже майстерно, — ухильно відповів подорожник, — але я не можу

розшифрувати.

— Так, — сказав офіцер, засміявся й знову сховав течку, — це не каліграфічне письмо для школярів. Його треба довго читати. Звичайно, ви теж нарешті розібрали б його. Природно, тут не може бути простий напис; він не повинен вбивати відразу, а лише пересічно за дванадцять годин; по шостій годині настає поворотний пункт. Отже, багато, багато прикрас мусить оточувати напис як такий; справжній напис обтягає тіло лише вузьким пасом, решта тулуба призначається для прикрас. Чи можете ви тепер оцінити працю борони і всього апарату? — Тож дивіться!

Він зіскочив на драбину, повернув колесо, гукнув униз: "Увага, відступіться вбік!" — і все пішло в рух. Якби колесо не скреготало, було б розкішно. Наче спантеличений цим колесом, що заважало, офіцер погрозив йому кулаком, потім винувато розвів руками до подорожника і з поспіхом зліз униз, щоб звідси спостерігати хід апарату. Щось було ще не в порядку, що помічав лише він, тому поліз знову вгору, поринув обома руками в нутро кресляра, потім, щоб скоріше спуститися вниз, замість скористатися драбиною, зсунувся по штанзі і закричав, щоб його було чути в шумі, подорожникові в вухо:

— Ви розумієте процес? Борона починає писати; коли вона скінчить писати перший шар напису на спині людини, повернеться шар вати і повільно переверне тулуб боком, щоб підставити бороні нову площу. Тим часом обписані ранами місця ляжуть на вату, яка внаслідок особливого препарування відразу зупиняє кров і підготовляє напис до наступного поглиблення. Оці зубці по краях борони при дальшому обертанні відривають вату від ран, кидають її в яму, і борона знову має працю. Перші шість годин приречений живе майже як звичайно, лише терпить великий біль. По двох годинах повсть викидається, бо людина вже не має сили кричати. До цієї ogrivanoї електрикою миски в головах кладеться рижова каша, яку людина може споживати, якщо має охоту, скільки досягне язиком. Жоден не пропускає цієї нагоди. Я не знаю винятків, а мій досвід великий. Лише біля шостої години тратиться охота до їжі. Тоді я звичайно схиляюсь отут на коліна і спостерігаю це явище. Людина рідко ковтає останній раз. Вона лише обертає жоване в роті і випльовує його до ями. Я не можу тоді нахилитися, бо все полетіло б мені в обличчя. Але як стишується людина коло шостої години! Навіть найбожевільнішому повертається розум. Це починається з очей. А потім поширюється далі. Видовище, що може спокусити кожного лягти й собі під борону. Далі відбувається звичайно, лише людина починає розшифровувати напис, вона стягує уста наче вслухаючись. Ви бачили, що нелегко розшифрувати напис очима; але наш чоловік шифрує його своїми ранами. Звісно, це довготривала праця. Для довершення її потрібно йому шість годин. Аж тоді борона простромлює його наскрізь і викидає в яму, де він розпластується в сукровиці й ваті. Так кінчається суд, і ми, я і солдат, закопуємо його.

Подорожник схилив вухо до офіцера і, закривши руки в кишені, приглядався до праці машини. Приречений теж придивлявся до неї. Він трохи схилився і стежив за рухами голок, коли солдат, на знак офіцера, розрізав йому ззаду ножом сорочку й

штани так, що вони зсунулися з приреченого; він хотів схопити падаючий одяг, щоб прикрити свою наготу, але солдат підвів його і стряс з нього останнє лахміття. Офіцер зупинив машину, і в тиші, що тепер запала, приреченого поклали під борону. Розв'язали ланцюги і натомість затягнули ремені; у першу мить приречений відчув полегшення. А потім борона осіла ще трохи нижче, бо це була досить худа людина. Коли гостряки доторкнулися до нього, мороз пішов йому по шкірі; тим часом, як солдат порався коло його правої руки, він, не знаючи сам куди, простягнув ліву, але це був напрям, де стояв подорожник. Офіцер безупинно дивився збоку на подорожника, наче намагаючися вчитати з його обличчя враження, яке справляла на нього екзекуція, що її він бодай поверхово вже пояснив.

Ремінь, призначений для руки, урвався; мабуть, солдат натягнув його занадто сильно. Офіцер мусів помагати, коли солдат показав йому одірваний шматок ременя. Офіцер теж перейшов на його бік і сказав, обертаючися до подорожника:

— Машина дуже припасована; трапляється, що іноді щось урветься чи зламається, але з цього не можна робити помилково загального висновку; зрештою ремінь негайно замінимо; я застосую тут ланцюг; щоправда, від цього порушиться еластичність рухів правої руки. — І, накладаючи ланцюг, мовив він далі:

— Засоби на утримання машини тепер дуже обмежені. За попереднього коменданта до моїх послуг була каса, призначена тільки для цієї мети. Тут був склад, у якому зберігалися найрізноманітніші запасні частини. Запевняю вас, що я майже марнотратив, я маю на увазі раніше, не тепер, як запевняє новий комендант, який використовує кожну нагоду, щоб нищити старе устаткування. Тепер він сам керує касою машини, і коли я посилаю за новим ременем, вимагається, як речовий доказ, порваний, новий приходить аж за десять днів, але дуже поганої якості і мало придатний. І коли я тим часом користуюся машиною без ременя, ніхто тим не турбується.

Подорожник міркував: рішуче втручатися в чужі справи завжди річ ризикована. Він не був ні громадянином карної колонії, ні громадянином держави, якій вона належала. Якби він осуджував екзекуцію або хотів перешкодити їй, йому могли б сказати: чужинцю, мовчи; на це він не мав би що відповісти, хіба міг би додати, що він у цьому випадкові сам нічого не розуміє, бо подорожує з єдиним наміром спостерігати, а в жадному разі не зміняти чужі судові порядки. Але тут справа була все ж дуже спокуслива. Несправедливість процесу і нелюдськість екзекуції були безсумнівні. Ніхто не міг запідозрити подорожника в якихось корисних намірах, бо приречений був йому чужий, не земляк, людина, що не могла викликати його співчуття. Сам подорожник мав рекомендації високих урядів, прийняли його тут з великою пошаною, а що його запрошено на цю екзекуцію, це, здавалося, навіть вказувало на те, що від нього жадають висновку про цей суд. Це тим імовірніше, що комендант, як він тепер більше ніж ясно почув, не був прихильником цього процесу і майже вороже ставився до офіцера.

Раптом подорожник почув гнівний окрик офіцера. Саме як він не без зусилля

засунув у рот приреченому повстяного чопа, приречений з почуттям нестримної огиди заплющив очі й почав блювати. З поспіхом офіцер зірвав його з чопа вгору і хотів обернути головою до ями, але було вже пізно: нечисть розпливалася по машині.

— У всьому винен комендант! — скричав офіцер і непринятно поточився вперед на мідяну штангу, — машина забрудниться мені, як хлів.

Він показав подорожнику тремтячими руками, що сталося.

— Чи не силкувався я годинами переконувати коменданта, щоб за день до екзекуції не давали їсти. Але новий поблажливий порядок тримається іншої думки. Комендантові дами напихають чоловікові повну горлянку солодошів, заки його відведуть. Він усе своє життя живився смердючою рибою, а тепер мусить їсти солодоші! Хай би й так, я нічого не мав би проти, але чому не дають нової повісті, яку я випрошую вже чверть року. Як візьмеш без огиди до уст цю повсть, яку смоктали й кусали понад сто вмираючих?

Приречений поклав голову й виглядав дуже мирно, а солдат заходився сорочкою приреченого чистити машину. Офіцер підійшов до подорожника, що в якомусь передчутті ступив крок назад, але офіцер схопив його за руку і відвів набік.

— Я хочу одверто сказати вам кілька слів, — мовив він, — чи дозволите?

— Звичайно, — відповів подорожник і слухав з опущеними очима.

— Цей процес і ця страта, милуватися якою ви маєте сьогодні нагоду, не має тепер у нашій колонії жадного одвертого прихильника. Я єдиний її заступник і одночасно єдиний заступник спадщини старого коменданта. Про дальшу розбудову процесу я не можу й думати, я вживаю всі свої сили, щоб зберегти те, що є. Коли жив старий комендант, у колонії було повно його прихильників; частково я маю силу переконливості старого коменданта, але мені зовсім бракує його влади; наслідком цього прибічники розлізлися, їх ще багато, але вони не признаються.

Коли ви сьогодні, в день страти, підете до каварні і прислухатиметесь навколо, ви, можливо, почуєте лише двозначні зауваження. Все це прибічники, але під теперішнім комендантом і при його сучасному світогляді вони мені зовсім не потрібні. І тепер я питаю вас: чи повинна через цього коменданта і його дам, що впливають на нього, загинути, — він показав на машину, — оця праця цілого життя? Чи можна допустити до цього? Навіть будши лише чужинцем пару днів на нашому острові? Але не можна гаяти часу, бо щось готується проти мого судівництва; відбуваються вже наради в комендатурі, на які мене не запрошують; навіть ваші сьогоднішні відвідини, здається мені, знаменні для загального становища; вони — боягузи і посилають наперед вас, чужинця. Як відрізнялась екзекуція за попередніх часів! Уже за день до страти долина повнилася людьми; всі сходилися, щоб лише побачити; наступного дня рано з'являвся комендант з своїми дамами; фанфари будили весь табір, я рапортував, що все готове; товариство — жаден вищий урядовець не смів не з'явитися — розташовувалось навколо машини; ця купа плетених стільців лише жалюгідний лишок з тих часів. Свіжовичищена машина блищала; майже до кожної екзекуції я брав нові запасні частини. Перед сотнями очей — всі глядачі стояли навшпиньки аж до отих схилів — сам комендант клав приреченого під борону. Те, що тепер може робити простий

солдат, була тоді моя, президента суду, праця, і це робило мені честь. А тоді починалась екекуція! Жаден фальшивий звук не порушував праці машини. Багато хто вже зовсім не дивився, лежачи з заплющеними очима в піску; всі знали: тепер говорить справедливість. У тиші чути було лише стогони приреченого, приглушені повстю. Тепер уже не вдається витиснути з приреченого сильніші стогони, яких не могла б заглушити повсть; а тоді голки, що пишуть, скапували їдку рідину, якої сьогодні не можна вже вживати. І от надходила шоста година! Годі було вдовольнити всі прохання бажаючих, щоб дивитися зблизька. Комендант з властивою йому проникливістю наказував, щоб насамперед дати змогу дивитися дітям; але я силою свого становища міг бути присутній завжди; часто сидів я тут навшпиньки з двома дітьми, праворуч і ліворуч, на руках. Як ловили ми всі вираз просвітлення на змученому обличчі; як завмирили ми в сяйві цієї здійснюваної і вже dokonаної справедливості! Що за часи, мій друже!

Офіцер, очевидячки, забув, хто перед ним стояв; він обняв подорожника і поклав голову на його плече. Подорожник почував себе дуже розгублено і нетерпляче дивився через голову офіцера. Солдат закінчив чищення і насипав з бляшанки рижової каші до миски. Ледве зауваживши це, приречений, що, здавалося, вже цілком відпочив, почав діставати язиком кашу. Солдат усе відштовхував його, бо каша призначалася для пізнішого часу; але не менш непристойне було те, що солдат пхав туди свої брудні руки й жадібно їв кашу приреченого.

Офіцер швидко опанував себе.

— Я не хотів розчулити вас, — сказав він, — я знаю, що неможливо сьогодні розбудити відчуття тих часів. А зрештою, машина ще працює й діє сама собою. Вона діє сама, хоч і стоїть самотньо в цій долині. І трупи все ще падають під кінець праці у незбагненно ніжному леті до ями, хоч і не збираються, як колись, наче мухи, сотні людей навколо ями. Тоді мусіли ми навколо ями спорудити сильні поруччя, що давно вже знесені.

Подорожник хотів відвернути своє лице від офіцера і безцільно оглядався навколо. Офіцерові здавалося, що він оглядає порожнечу долини, тому він схопив його руки, обкрутився навколо нього, щоб упіймати його погляд, і запитав:

— Ви бачите ганьбу?

Але подорожник мовчав; офіцер відступив від нього на мить; розставивши ноги, узявшись в боки, стояв і дивився в землю. Потім підбадьорююче засміявся до подорожника і сказав:

— Вчора я був поблизу вас, коли комендант вас запрошував. Я чув запрошення. Я знаю коменданта. Я відразу зрозумів мету його запрошення. Хоч він і має досить сили, щоб виступити проти мене, однак не зважається, а хоче усунути мене вашим вироком, вироком шанованого чужинця. Його розрахунок точний; ви другий день на острові, ви не знали старого коменданта і його поглядів, ви в полоні європейського світогляду, можливо, ви принциповий ворог смертної кари взагалі і такої машинової страти особливо, крім того, ви бачите, що страта відбувається без участі громадськості,

похмуро, на вже дещо ушкодженій машині — взявши все це разом (так думає комендант), ви дуже легко могли б вважати мою процедуру неправильною. А коли ви вважаєте її неправильною, ви (я все говорю з погляду коменданта) не будете мовчати, бо ви певно покладаєтесь на свої випробувані переконання. Ви бачили багато відмінностей різних народів і навчилися поважати їх, тому ви, очевидно, не висловлюватиметесь проти процедури з усією рішучістю, як це ви може зробили б на своїй батьківщині. Але комендантові це зовсім і не потрібне. Вистачає одного побіжно, необачно кинутого слова. Не конче воно мусить відповідати вашим переконанням, аби лише йшло назустріч його бажанню. Я певен, що він дуже хитро випитуватиме вас. А його дами сидітимуть колом і наставлятимуть вуха; ви, прикладно, скажете: "У нас судова процедура інакша", або "У нас перед вироком допитують підсудного", або "У нас, крім смертної, є й інші кари", або "У нас торттури були тільки за доби середньовіччя". Все це зауваження так само правильні, як і samozрозумілі для вас, невинні зауваження, які не стосуються моєї процедури. Але як сприймає їх комендант? Я бачу його, цього доброго коменданта, як він відразу відсуває стільця набік і поспішає на балкон, я бачу його дам, як вони поспішають за ним, я чую його голос — дами називають його громовим голосом, — і ось він мовить: "Великий дослідник Заходу, що його завданням є дослідження судівництва в усіх країнах, щойно сказав, що наше старомодне судівництво нелюдське. На підставі висновку такої особистості я, природно, не вважаю можливим терпіти це судівництво. Отже відсьогодні я наказую..." і так далі. Ви хочете втрутитись, бо ви не сказали того, що він оголосив, ви не назвали моє судівництво нелюдським, навпаки, згідно з вашим глибоким переконанням ви вважаєте його найлюдянішим і найгіднішим людини, ви захоплені цією машинерією — вже пізно; ви не пройдете на балкон, уже наповнений дамами; ви хочете звернути на себе увагу; ви хочете кричати; але дамська рука затуляє вам уста — і я загинув разом з твором старого коменданта.

Подорожник мусів стримувати посмішку; отаке легке було завдання, яке він вважав занадто важким. Він уникливо промовив:

— Ви переоцінюєте мій вплив; комендант читав мої рекомендації, він знає, що я зовсім не знавець судових процедур. Якби я висловив якусь думку, це була б думка приватної людини, нічим не значніша від думки першого — ліпшого і в кожному разі багато менш варта від думки самого коменданта, який у цій карній колонії, скільки я знаю, має дуже широкі права; якщо його думка про цю процедуру така певна, як ви гадаєте, тоді я боюся, що цій процедурі прийшов кінець, навіть тут зайва моя скромна допомога.

Чи тепер офіцер зрозумів? Ні, він ще не зрозумів. Він жваво замотав головою, кинув короткий погляд на приреченого й солдата, що стрепенулись і відсахнулися від рижу, підійшов зовсім близько до подорожника, подивився йому не в обличчя, а десь на сурдут і мовив тихіше, ніж попередньо:

— Ви не знаєте коменданта; ви стоїте супроти нього і нас усіх — пробачте цей вираз — до певної міри нейтрально; ваш вплив годі було б переоцінити. Я був

щасливий, коли почув, що ви самі будете присутні на екезекуції. Це розпорядження коменданта було спрямоване проти мене, але я обернув його на свою користь. Ви чули моє пояснення без впливу фальшивих нашіптувань і зневажливих поглядів — чого при першій участі в екезекуції не можна було б уникнути, — бачили машину і тепер маєте намір побачити екезекуцію. Ваш висновок уже певний; якщо є ще які дрібні сумніви, їх усуне вигляд екезекуції. А тепер я прошу вас: допоможіть мені проти коменданта!

Подорожник не дав йому говорити далі.

— Як же б це я міг, — вигукнув він, — це зовсім неможливо. Я так само не можу вам допомогти, як і зашкодити.

— Ви можете, — сказав офіцер.

Подорожник зі страхом побачив, що офіцер стискав кулаки.

— Ви можете, — повторив офіцер ще настирливіше. — Я маю один план, який мусить удатися. Ви вважаєте, що ваш вплив недостатній. Я знаю, що він достатній. Але припустімо, що ви маєте рацію, хіба в такому випадкові не слід для збереження цієї процедури спробувати все можливе, навіть недостатнє? Отже слухайте, щоб ви сьогодні в колонії якомога стримувалися висловлювати свою думку про судівництво. Коли б вас не запитали прямо, ви не смієте говорити самі; ваші уваги мусять бути короткі й невиразні; вони повинні помітити, що вам важко говорити про це, що ви роздратовані, що ви, на випадок потреби одверто, мусіли б рішуче вибухнути прокльонами. Я не вимагаю, щоб ви говорили неправду, зовсім ні; ви повинні лише відповідати коротко, наприклад: "Так, я бачив екезекуцію", або "Так, я чув пояснення". Оце й тільки, нічого більше. Для роздратування, яке вони повинні помітити в вас, є досить причин, може навіть з вини самого коменданта. Він, природно, цілковито не розумітиме справи і прийме на свій рахунок. На цьому будується мій план. Завтра в комендатурі під головуванням коменданта відбудеться велике засідання всіх вищих урядовців. Збудовано ґалерію, яку завжди заповнюють глядачі. Я змушений брати участь у нарадах, але мене розриває огида. Ну, і вас у всякому разі напевне запросять на засідання; коли ви сьогодні дотримуватиметесь мого плану, запрошення перетвориться на настирливе прохання. Але якби з якихсь невідомих причин вас усе таки не запросили, ви мусите вимагати запрошення; що тоді ви його дістанете, немає сумніву. Отже ви сидите завтра з дамами в ложі коменданта. Він часто кидатиме погляди вгору, щоб переконатися, чи ви там. Після різних байдужих, смішних, розрахованих лише на слухачів справ — здебільшого це портове будівництво, завжди те саме портове будівництво! — мова перейде на судівництво. Коли б цього не сталося з волі самого коменданта або справа відтягувалась, тоді я сам потурбуюся, щоб це сталось. Я встану й складу звіт про сьогоднішню екезекуцію. Дуже стисло, тільки звіт. Подібні звіти там не практикуються, але я зроблю. Комендант, як завжди, подякує мені з дружньою усмішкою, а потім ви не втримаєтеся, щоб не скористатися з доброї нагоди. — "Щойно подано, — так або подібно до цього почне він, — звіт про екезекуцію. Я хотів би лише додати до цього звіту, що якраз при цій екезекуції був присутній великий дослідник, який, як ви знаєте, зробив велику честь нашій колонії, своїми відвідинами. І значення

нашого сьогоднішнього засідання підноситься завдяки його присутності. Чи відмовилися б ми від бажання поставити великому дослідникові питання, як оцінює він екзекуцію за старовинними звичаями і процедуру, що відбувається перед нею?" Природно, скрізь оплески, загальне схвалення, я кричатиму найголосніше. Комендант уклониться вам і скаже: "Отже я ставлю питання від імені всіх". Тоді ви підходите до парапету, кладете у всіх на очах на нього руки, інакше дами схоплять їх і гратимуться пальцями. — І от нарешті починається ваше слово. Я не знаю, як я витримаю напруження до цього моменту. У своїй промові ви не мусите ставити собі ніяких меж, кричіть про істину, перехиляйтесь через парাপет, ревіть, так, але ревіть комендантові свою думку, свою непохитну думку. Чи може, ви не хочете, це не відповідає вашому характерові, може, у вашій країні в таких випадках поводяться інакше, і це добре, і цього цілком досить, не вставайте зовсім, скажіть лише пару слів, прошепочіть їх, щоб почули тільки ті урядовці, що під вами, ви зовсім не мусите говорити про недостатнє відвідування екзекуції, про порваний ремінь, про огидну повсть, ні, все інше я беру на себе, і, повірте, якщо моя промова не вижене його з залі, то змусить стати на коліна, щоб урочисто проректи: "Старий коменданте, я схиляюсь перед тобою". — Оце мій план. Хочете ви допомогти здійснити його? Але, звичайно, ви хочете, більше того, — ви мусите.

Офіцер схопив подорожника за обидві руки та дивився, важко дишачи в обличчя. Останні речення він так кричав, що навіть солдат і приречений насторожилися; хоч вони нічого не розуміли, але перестали їсти й жуучи дивились на подорожника.

Відповідь, яку він мав дати, була з самого початку безсумнівна для подорожника, він занадто багато пізнав у своєму житті, щоб завагатися в цьому випадкові; він був принципово чесний і не мав страху. Одначе тепер, дивлячись на солдата й приреченого, він мовчав одну мить, але нарешті сказав те, що мусів сказати:

— Ні.

Офіцер довго кліпав очима, але не зводив з нього погляду.

— Хочете вияснення? — запитав подорожник.

Офіцер мовчки притакнув головою.

— Я ворог цієї процедури, — мовив тепер подорожник, — ще перше, ніж ви пояснили її мені. Вашим довір'ям я, природно, не зловживу ні за яких обставин, — я вже зважив, чи мав би я право виступати проти цієї процедури і чи мій виступ міг би мати хоч невелику надію на успіх. Мені було ясно, до кого я мусів би насамперед звернутися: природна річ, до коменданта. Ви ще більше вияснили мені справу, не посиливши тим, звичайно, мого наміру, навпаки, мене зворушує ваше чесне переконання, хоч і не може змінити моєї думки.

Офіцер мовчав, обернувся до машини, схопився за мідяну штангу і задивився, відхилившись трохи назад, вгору до кресляра, наче перевіряв, чи все в порядку. Солдат і приречений подружилися між собою; приречений подав солдатові знак, хоч це йому було дуже трудно, бо він був міцно прив'язаний, солдат схилився до нього; приречений щось йому прошепотів, і солдат притакнув головою.

Подорожник підійшов до офіцера і сказав:

— Ви ще не знаєте, що я хочу зробити. Свій погляд на процедуру я таки скажу комендантові, але не на засіданні, а наодинці; та я так довго й не затримаюсь тут, щоб узяти участь у якому-небудь засіданні; завтра рано я виїжджаю чи бодай сяду на пароплав.

Складалося враження, наче б офіцер не слухав.

— Отже процедура вас не переконала, — мовив він до себе і засміявся, як сміється старий з нетямущої дитини, а за сміхом приховує свої справжні думки.

— Так, надійшов час, — мовив він нарешті і подивився раптом на подорожника ясними очима, в яких світилась якась вимога, якесь прохання співчуття.

— Який час? — запитав неспокійно подорожник, але відповіді не дістав.

— Ти вільний, — сказав офіцер приреченому його мовою. Той спочатку не вірив.

— Ну, ти вільний, — сказав офіцер. Тільки тепер обличчя приреченого справді ожило. Правда? Чи це примха офіцера, що могла змінитись. Чи цей чужий подорожник випросив йому помилування? Що це таке? — здавалось, питало його обличчя. Але не довго. Як і слід було сподіватись, він хотів, коли вже міг, справді бути вільним і почав рухатися, скільки дозволяла борона.

— Ти порвеш мені реміні, — закричав офіцер, — заспокойся! Ми їх розв'яжемо. — І він взявся з солдатом, якому дав знак, до праці. Приречений тихо сміявся без слів, повертаючи голову то ліворуч до офіцера, то праворуч до солдата, не забував він і подорожника.

— Витягни його, — наказав офіцер солдатові.

З огляду на борону тут треба було діяти обережно. Приречений через свою нетерплячість уже мав кілька невеликих ран на плечах.

Але тепер офіцер ледве цікавився вже ним. Він підійшов до подорожника, знову витяг невелику шкіряну теку, перегорнув її, знайшов нарешті аркуш, якого шукав, і показав подорожникові.

— Читайте, — сказав він.

— Я не можу, — відповів подорожник, — я вже сказав, що не можу читати цих аркушів!

— Приглядайтесь уважно до аркуша! — сказав офіцер і приступив до подорожника, щоб читати з ним разом. Коли й це не допомогло, він почав водити малим пальцем з великої віддалі над папером, щоб ні в якому разі не доторкнутись до аркуша, і цим способом хотів полегшити читання подорожникові. Подорожник теж силкувався, щоб бодай цим догодити офіцерові, але нічого не міг вдіяти. Тоді офіцер почав читати напис по літерах, а потім прочитав усе ще раз зв'язно.

— "Будь справедливий!" — сказано тут, — мовив він, — тепер уже й ви можете прочитати.

Подорожник так низько схилився над папером, що офіцер, боячись дотику, відхилив його; подорожник, правда, вже не говорив, але було ясно, що він усе ще не може читати.

— "Будь справедливий!" — сказано тут,— повторив ще раз офіцер.

— Може бути, — сказав подорожник, — я вірю, що там так написано.

— Добре, — сказав офіцер, бодай частково задоволений, і зійшов угору з аркушем по драбині; з великою обережністю він умістив аркуш у креслярі і, здавалося, зовсім переставляв зубчатий механізм; це була дуже клопітна праця, бо йшлося також і про зовсім маленькі коліщата, часто офіцерова голова зовсім зникала в креслярі, так пильно хотів він перевірити зубчатий механізм.

Подорожник безперервно стежив знизу за цією працею. Йому заболіла шия, і очі боліли від залитого сонячним світлом неба. Солдат і приречений взялися до своїх справ. Сорочку й штани приреченого, що вже лежали в ямі, солдат витягнув кінцем багнета. Сорочка була жахливо брудна, і приречений прав її у відрі. Коли він надів сорочку й штани, солдат, як і сам приречений, мусів голосно засміятись, бо одяг ззаду була розпорота на дві частини. Можливо, приречений почував себе зобов'язаним розважати солдата і тому крутився колом у розірваному одязі перед солдатом, що качався по землі і бив себе по колінах. Все ж вони дещо стримувалися в присутності панів.

Коли офіцер нарешті впорався, він оглянув ще раз цілість у всіх її частинах, закрив цим разом накривку кресляра, що досі була відкрита, спустився вниз, глянув до ями, а потім на приреченого, з задоволенням помітив, що той дістав свій одяг, потім пішов до відра з водою, щоб помити руки, нарешті всунув їх — цей сурогат був недостатній, але він мусів скоритися — в пісок, потім підвівся й почав розстібати мундир. При цьому йому відразу упали до рук ті дві дамські хусточки, які він заткнув зв ковнір.

— Ось маєш свої хусточки, — мовив він і кинув їх приреченому. А подорожникові сказав пояснююче: — Подарунки дам.

Попри очевидний поспіх, з яким він знімав мундир і потім зовсім роздягнувся, він поводився дуже уважно з кожною одежиною, по срібних шнурах свого військового сурдута провів навіть пальцями і струснув китицю. Правда, до цієї уваги мало пасувало те, що він, згорнувши кожну одежину, негайно кидав її роздратованим рухом у яму. Останньою лишилася йому коротка шпага з ремнем. Він витягнув шпагу з піхов, переломив її, потім зібрав усе до купи, шматки шпаги, піхви і ремінь, і кинув їх так розмашисто, що вони аж забряжчали в ямі.

Тепер він стояв голий. Подорожник кусав губи й мовчав. Правда, він знав, що мало статися, але не мав жадного права в чомусь перешкоджати офіцерові. Якщо судова процедура, якої тримався офіцер, справді мала бути так скоро знищена — можливо, в наслідок втручання подорожника, до чого він почував себе зобов'язаним, — в такому випадкові офіцер діяв тепер зовсім правильно. На його місці подорожник зробив би те ж саме.

Солдат і приречений спочатку нічого не розуміли, вони жадного разу не оглянулись. Приречений дуже втішився тим, що дістав назад хусточки, але не міг довго ними втішатись, бо солдат швидким несподіваним рухом вирвав їх у нього. Тепер приречений намагався своєю чергою висмикнути хусточки у солдата з-за пояса, куди їх

той заткнув, але солдат пильнував. Вони звернули увагу аж тоді, коли офіцер був зовсім голий. Особливо здавався враженим від передчуття якогось несподіваного звороту справи приречений. Що сталося з ним, відбувалося тепер з офіцером. Можливо, так мало йти аж до кінця. Чи не цей чужий подорожник видав такий наказ. Отже це була помста. Хоч він сам і не страждав до кінця, але до кінця доведenu мав помсту. Широка німа усмішка з'явилась на його обличчі і більше вже не зникала.

А офіцер повернувся до машини. Коли вже й раніше було ясно, що він добре розумів машину, то тепер треба було справді дивуватись, як він обходився з нею і як вона йому корилась. Ледве він наблизився рукою до борони, і вона вже багатократно підіймалась і опускалась, доки не зупинилась на потрібному рівні, щоб прийняти його; він доторкнувся лише до краю ліжка, і воно почало вже дрижати; повстаний чіп сам спрямувався до його уст; видно було, як офіцер не хотів його брати, але вагання тривало лише мить, відразу ж скорився він і прийняв його. Все було готове, лише ремені ще звисали по боках, але вони, очевидно, були зайві, бо офіцера не треба було прив'язувати. Тоді приречений помітив вільні ремені, на його думку, езекуція була недосконала без зав'язаних ременів, він кивнув солдатові, і вони прибігли прив'язати офіцера. Він уже простягнув одну ногу, щоб штовхнути шатун, який повинен був урухомити кресляр, але побачивши, що підійшли ті двоє, потягнув ногу назад і дозволив себе прив'язати. Тепер уже він не міг досягнути шатуна; ні солдат, ні приречений не могли знайти його, а подорожник не мав наміру навіть поворухнутись. Та це було непотрібне; ледве ремені були прив'язані, як машина вже почала працювати; ліжко дрижало, голки танцювали по шкірі, борона підносилась і спадала. Подорожник дивився на все це якийсь час, перш ніж згадав, що в креслярі мало б скреготіти одне колесо; але скрізь було тихо, не чути було найменшого шереху.

Через цю тишу машина зовсім випадала з уваги. Подорожник дивився через неї на солдата й приреченого. Приречений був жвавіший, все його цікавило в машині, він то присідав, то ставав навшпиньки, весь час простягаючи вказівний палець, щоб показати щось солдатові. Подорожника це дратувало. Він вирішив лишитись тут до кінця, але вигляду цих двох він не міг би довго витримувати.

— Ідіть додому! — сказав він.

Солдат, може, й погодився б на це, але приречений сприйняв наказ як кару. Він улесливо просився з схрещеними руками, щоб йому було дозволено лишитись тут, а коли подорожник заперечено похитав головою, він навіть упав на коліна. Подорожник побачив, що накази тут нічого не допоможуть, він хотів перейти на той бік і прогнати їх обох. Та раптом почув вгорі у креслярі скрегіт. Він глянув угору. Значить, одна зубчатка таки зіпсувалася? Але трапилося щось інше. Накривка кресляра повільно підводилась і нарешті зовсім відкрилась. Показувались і стали підноситися вгору зубці однієї зубчатки, скоро з'явилося і все колесо; здавалося, наче якась величезна сила стискала кресляр, так що для цього колеса не було вже місця, колесо вивернулось на край кресляра, впало додолу, трохи прокотилося по піску й лишилось лежати. Але слідом упало інше, за ним пішло ще багато, великих, малих і ледве помітних, з усіма

відбувалося те саме; уже здавалося, що кресляр спорожнів, але з'явилася нова, особливо чисельна група, колеса підносилися вгору, падали, котилися в піску й лягали. Під впливом цього явища приречений зовсім забув наказ подорожника, його цілковито захопили колеса, він кожного разу хотів схопити котресь з них і одночасно тягнув солдата, щоб той допоміг йому, але лячно відхоплював руки назад, бо відразу ж надходило наступне колесо, що бодай у першому накоті лякало його.

Подорожник, навпаки, був дуже занепокоєний; очевидно, машина трошилась; її спокійний рух був зрадливий; він відчував, що мусів би тепер забрати офіцера, бо той уже не міг сам за себе потурбуватись. Але в той час, як падіння коліс цілковито опанувало його увагу, він втратив змогу спостерігати за всією машиною; і коли тепер, після того, як останнє колесо вийшло з кресляра, він схилився над бороною, його вразила нова, ще гірша несподіванка. Борона не писала, вона лише поролла, і ліжко не перевертало тіла, а, трусячись, підкидало його на голки. Подорожник хотів втрутитися, зупинити все, бож це вже не були тортури, яких хотів офіцер, це була безпосередня смерть. Він простягнув руку. Але борона вже звелася набік з наколотим тілом, як це вона в звичайних випадках робила по дванадцятьох годинах. Кров лилася сотнею струменів, не змішана з водою, бо й водяні рурки не діяли цього разу. Нарешті не діяло й останнє, тіло не сповзало з довгих голок, спливало кров'ю, але висіло над ямою, не падаючи. Борона ніби хотіла б уже повернутися в попереднє становище, але, наче сама помічаючи, що не увільнилася ще від свого вантажу, лишалась над ямою.

— Допоможіть же! — закричав подорожник до солдата й приреченого і сам схопив за ноги офіцера. Він хотів потиснути на ноги, а ті двоє мусили з другого кінця взяти за голову офіцера і так повільно зняти його з голок, але ті двоє не зважились підійти; приречений просто таки відвернувся; подорожник мусів піти до них і силою поставити до голови офіцера. При цьому він майже мимоволі глянув в обличчя трупа. Воно було таке саме, як і за життя; на ньому не було помітно ніяких ознак обіцяного спасіння; того, що інші здобували в машині, офіцер не здобув; губи були міцно стиснуті, очі відкриті, з виразом життя, погляд спокійний і переконливий, чоло простромлював гостряк великої залізної глиці.

Коли подорожник і солдат з приреченим позаду дійшли до перших будинків колонії, солдат вказав йому на один із них і сказав:

— Тут каварня.

У підвалі будинку було глибоке, низьке, печероподібне, з закуреними стінами й стелею приміщення. До вулиці воно було відкрите на всю свою широчінь. Хоч каварня мало відрізнялася від інших будівель колонії, що аж до палаців комендатури включно були дуже занедбані, вона все ж справила на нього враження історичної пам'ятки, і він відчув силу попередніх часів. Він підійшов ближче, пройшов у супроводі своїх супутників повз порожні столи, виставлені на вулиці перед каварнею, і вдихнув холодне, застояне повітря, що йшло з середини.

— Старого поховали тут, — сказав солдат, — духівництво відмовило дати йому місце на кладовищі. Якийсь час вагались, де б його поховати, нарешті поховали тут. Про це

офіцер вам, звичайно, не розповів, бо цього він найбільше соромився. Кілька разів він навіть намагався вночі відкопати старого, але його завжди проганяли.

— Де могила? — запитав подорожник, що не міг повірити солдатів. Відразу ж побігли обидва, солдат і приречений, наперед і простягнутими руками показували, де мала бути могила. Вони провели подорожника аж до протилежної стіни приміщення, де за кількома столами сиділи відвідувачі. Це були, мабуть, портові робітники, кремезні люди з короткими, блискучими чорними бородами. Всі були без курток, у порваних сорочках, вбогі, пригноблені люди. Коли подорожник наблизився, деякі з них підвелись і, притиснувшись до стіни, дивилися на нього.

— Це чужинець, — шепотіли навколо подорожника, — він хоче побачити могилу.

Вони відсунули набік кілька столів, під якими справді була могила. Це був простий камінь, досить низький, щоб сховатися під столом. На ньому стояв напис дуже дрібними літерами; щоб прочитати його, подорожник мусів стати на коліна. Напис звучав: "Тут упокоївся старий комендант. Його прихильники, що тепер не сміють носити якесь ім'я, викопали йому могилу і поклали камінь. Є таке пророцтво, що комендант за певне число літ устане і з цього дому поведе своїх прихильників на відвоювання колонії. Вірте й чекайте!" Коли подорожник прочитав це, він побачив навколо себе людей, що стояли й сміялися, наче вони читали напис разом з ним, знайшли його смішним і ждали від нього, щоб він пристав на їх думку. Подорожник зробив вигляд, наче він цього не помітив, роздав їм кілька монет, зачекав ще, поки стіл пересунули на могилу, залишив каварню і пішов до порту.

Солдат і приречений зустріли в каварні знайомих, які їх затримали. Але вони мусіли нашвидку відчепитися від них, бо подорожник уже зійшов на середину сходів, що вели до човна, коли вони його наздогнали. Мабуть, вони хотіли в останню хвилину змусити подорожника взяти їх з собою. Поки подорожник розмовляв з одним моряком у справі перевезення до пароплава, ці двоє мовчки зупинилися коло сходів, бо кричати не зважувались. Але коли вони вже спускалися, подорожник був у човні і моряк відчалював від берега. Вони могли б ще стрибнути до човна, але подорожник підніс з підлоги важку вузлувату лінву, погрозив нею і тим стримав їх від стрибка.

Переклад: Іван Кошелівець